

Jacek WŁODARCZYK

ROLA PODMIOTU POZNAJĄCEGO W POPPEROWSKIEJ TEORII ŚWIATA NR 3

Są myśliciele, których znaczenie polega przede wszystkim na tym, że dzięki krytyce ustalonych poglądów inicjują nowe drogi rozwoju myśli naukowej. Tradycyjna zachodnia myśl filozoficzna, zawsze dążyła do osiągnięcia subiektywnej pewności posiadanej wiedzy. Popperowski krytycyzm ukazał złudny charakter takich celów. Nie ma autentycznej wiedzy bez jej otwartości, bez krytycznej postawy wobec własnych poglądów i teorii. Krytycyzm gwarantuje obiektywność naukową, lecz obiektywność nie jest własnością jednostki, ale społeczeństwa. Wiedzę naukową można ujmować jako wiedzę bez poznającego podmiotu. Te cechy obiektywności zawiera Popperowski świat nr 3 — świat obiektywnych treści myśli, zwłaszcza myśli naukowych, poetyckich oraz dzieł sztuki¹.

Popperowski świat nr 3 jest wytworem człowieka, pomimo tego nie da się zredukować do dwóch pozostałych światów (świat nr 1 — to świat obiektów fizycznych lub stanów fizycznych, świat nr 2 — to świat stanów świadomości lub stanów umysłu). Status świata nr 3 porównuje Popper do nieznanych krain geograficznych. W głąb tego świata można wysyłać ekspedycje badawcze, podobnie jak w głąb nieznanych lądów. Filozofia nauki jest niczym innym, jak badaniem tych obszarów świata nr 3, które są zamieszkałe przez wytwory nauki, naukowe teorie i metody.

*UWAGA: Tekst został zrekonstruowany przy pomocy środków automatycznych; możliwe są więc pewne błędy, których sygnalizacja jest mile widziana (obi@opoka.org). Tekst elektroniczny posiada odrębną numerację stron.

¹K. R. Popper, *Epistemologia bez podmiotu poznającego*, w: „Literatura na Świecie”, 12 (161), 357.

Zależności pomiędzy Popperowskimi światami przebiegają w obu kierunkach. Materialne obiekty świata nr 1 oddziałują na stany naszej świadomości, na przeżywanie twórczości, emocji należących do świata nr 2. Doświadczenia te z kolei mogą ubogacać dostępny nam świat nr 3, powiększając nasze dziedzictwo kulturowe, dorobek artystyczny, filozoficzny czy naukowy. Świat nr 3 może natomiast oddziaływać na nasze stany psychiczne i poprzez świat nr 2 przemieniać materialne obiekty świata nr 1. To co można nazwać światem nr 2, staje się ogniwem łączącym świat nr 1 ze światem nr 3: na wszystkie nasze działania w świecie nr 1 ma wpływ nasze „drugoświatowe panowanie” nad światem nr 3. Świat nr 3 i świat nr 1 nie mogą na siebie oddziaływać, chronione przez pośrednictwo świata nr 2. Zagadnienie pośredniczenia świata nr 2 między dwoma pozostałymi światami, stanowi jeden z bardziej zawiłych i niejasnych elementów Popperowskiej teorii trzech światów.

* * *

Stosunek do świata nr 3 może służyć za kryterium podziału filozofów na dwie grupy. Pierwsza grupa składa się z tych, którzy podobnie jak Platon, akceptują autonomię tego świata, jednocześnie patrząc na niego jak na świat nadludzki, boski i wieczny; do grupy drugiej można zaliczyć tych filozofów, którzy wskazują na obiekty świata nr 3 jako na część pierwszego i drugiego świata, odrzucając jakiegokolwiek sugestie istnienia świata nr 3.

Stanowisko Poppera wyłamuje się z powyższego podziału: jego zdaniem można akceptować realność lub autonomiczność świata nr 3, jednocześnie przyjmując, że świat nr 3 zrodził się jako produkt ludzkiej aktywności². Czytając prace Poppera dotyczące teorii trzech światów, pozornie może się wydawać, że hipotetyzm Popperowski zakłada pewien rodzaj antyindywidualizmu metodologicznego, któremu nie możemy przypisać kwalifikacji tego typu jak jasność, racjonalność czy wyjaśnianie. Antyindywidualistyczny sposób myślenia — i to w postaci skrajnej — charakteryzuje Hegłowską koncepcję rozwoju historycznego rozgrywającego się niezależnie od aktywności

²K. R. Popper, *On the Theory of the Objective Mind*, w: *Objective Knowledge*, Oxford 1986, 158.

podmiotów indywidualnych. Autorzy nastawieni krytycznie do stanowiska Poppera uważają, że pozbywając się podmiotu poznającego z epistemologii autor *Objective Knowledge* eliminuje tym samym możliwość, aby na rozwój wiedzy naukowej miały wpływ jakiekolwiek pozaracjonalne, historyczne czy społeczne uwarunkowania podmiotu³.

Prace Poppera przepełnione są twierdzeniami o racjonalności nauki i wiedzy naukowej. Ta wiara w naukę nie oznacza bynajmniej postawy scjentyzycznej; nie jest to bowiem wiara ślepa. Popper wyraźnie akcentuje, iż nauka jest dziełem człowieka i jako taka jest omylna. W nauce dąży się do prawdy, nigdy zaś nie osiąga się pewności. Uczonego powinno cechować przekonanie o omylności nauki i konsekwentnie krytyczna postawa wobec stworzonych przez siebie teorii. Jak twierdzi Popper, nie istnieje żadna różnica w postępowaniu amebą i Einsteina. Jednakże z punktu widzenia postawy wobec błędu, różnica między nimi jest ogromna: w wyniku popełnionego błędu ameba ginie, postawa zaś naukowca jest najwyższą formą postawy racjonalnej, dzięki której ginie teoria⁴. Refutacje zachodzące w obrębie dwóch konkurencyjnych teorii traktowane są w świecie nauki często jako ustanawiające niepowodzenie naukowca albo przynajmniej jego teorii. Popper twierdzi, iż jest to błąd induktywistyczny. Według niego każda refutacja powinna być traktowana jako wielki sukces badacza, który stworzył obaloną teorię i który zatem w pierwszej instancji zasugerował, choćby nawet tylko pośrednio, obalający eksperyment. Teorie wysoce testowalne są interesujące i ważne nawet wtedy, gdy nie uda im się z powodzeniem przejść testów; z ich porażki możemy się wiele nauczyć. Ich porażka może być owocna, ponieważ może nam podsunąć konstrukcję teorii lepszej⁵. Racjonalny wzrost

³Np. według S. Amsterdamskiego ta racjonalność nauki w Popperowskiej teorii trzech światów zagwarantowana jest *ex definitione*, albowiem eliminacja podmiotu poznającego z epistemologii i przeniesienie się do świata nr 3 już siłą rzeczy gwarantuje, że żadne czynniki pozaracjonalne nie mogą mieć wpływu na przebieg procesu rekonstruowanego w ten sposób. S. Amsterdamski, *Między historią a metodą*, Warszawa 1983, 146.

⁴K. R. Popper, *Conjectural Knowledge*, w: *Objective Knowledge*, Oxford 1986, 25n.

⁵„Jeśli nawet nową teorię — pisze Popper — spotkać miałyby wczesna śmierć, nie powinna być ona zapomniana, historia powinna utrwalić naszą wdzięczność dla niej — za pozostawienie nam w spadku nowych i być może wciąż niewyjaśnionych faktów eksperymentalnych oraz, wraz z nimi, nowych problemów; a przez te usługi przyczyniła się ona podczas jej pełnego sukcesów, lecz krótkiego życia do rozwoju nauki”. K. R. Pop-

wiedzy naukowej wyraża się u Poppera schematem $P_1 \rightarrow TT \rightarrow EE \rightarrow P_2$, zgodnie z którym racjonalna droga rozwoju wiedzy prowadzi od problemu, poprzez śmiałe hipotezy poddawane surowym testom, do problemu głębszego od poprzedniego⁶. Zaczynając od problemu P_1 przechodzimy do rozwiązania próbnego lub teorii próbnej TT (*tentative theory*), która może być częściowo lub całkowicie błędna. Ona to jest według Poppera, materiałem do eliminacji błędów EE (*error elimination*), która może polegać na dyskusji krytycznej albo teście eksperymentalnym. P_2 to problem sytuacji jaka wyłania się z pierwszej, krytycznej próby rozwiązania naszych problemów. To prowadzi do naszej drugiej próby (i tak dalej). Dostateczne zrozumienie problemu zostanie osiągnięte, jeżeli interpretacja przypuszczalnej teorii znajdzie poparcie w fakcie, iż wyjaśnia ona problemy, z których niektóre były nierozstrzygalne na początku. Racjonalny wzrost wiedzy wyrażony schematem $P_1 \rightarrow TT \rightarrow EE \rightarrow P_2$ jest postępowy, jeśli ciąg teorii prowadzi nas do odkrycia nowych faktów. Nowy fakt musi być nieprawdopodobny lub nawet niemożliwy w świetle poprzedniej wiedzy. Tak zwane „empiryczne uogólnienia” nie ustanawiają postępu⁷. Nowe problemy pojawiają się wskutek naszej aktywności twórczej, wyłaniając się samorzutnie z pola nowych relacji, jakie powstają w świecie nr 3. Świat nr 3 jest tłem (*background knowledge*), na którym odbywa się analiza tego, co my robimy w naszym drugim świecie kiedy próbujemy logicznie rozumować. Naukowiec Poppera zaopatrzony w logikę, język oraz materiał doświadczenia zawsze rozporządza tak zwaną wiedzą zastaną, stanowiącą tło jego śmiałych przypuszczeń — hipotez, do których stawiania przymuszają go problemy wyłaniające się w toku postępowania narzuconego przez metodę naukową⁸. Popperowski podmiot nie jest podmiotem racjonalnym ze swej natury, ale może się nim stać w wyniku

per, *Prawda, racjonalność i rozwój wiedzy naukowej*, w: *Fakt i teoria. Teksty źródłowe*, Wrocław 1986, 61.

⁶Zob. K. R. Popper, *On the Theory...*, 164n; a także *Epistemologia...*, 369; również *Unended Quest. An Intellectual Autobiography*, Fontana 1982, 132nn.

⁷„Jeżeli już wiem P_1 : *Łabędź A jest biały*, P_2 : *Wszystkie łabędzie są białe* nie reprezentuje żadnego postępu, ponieważ prowadzi tylko do odkrycia takich dalszych faktów jak PW : *Łabędź B jest biały*. I. Lakatos, *Falsyfikacja a metodologia naukowych programów badawczych*, w: *Fakt i teoria...*, 31.

⁸Zob. A. Motycka, *Ideal racjonalności*, Wrocław 1986, 147.

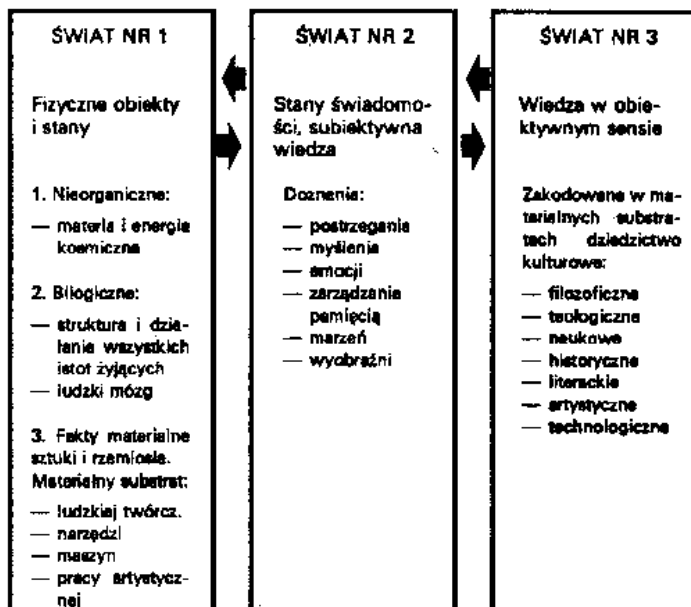
stosowania określonych reguł badawczych, zapożyczonych ze świata obiektywnej wiedzy. Kiedy Popper odrzuca psychologię wiedzy, to chodzi mu bezpośrednio o zaprzeczenie tego, że *indywidualne źródła inspiracji czy osobiste poczucie pewności mogą mieć jakiegokolwiek znaczenie*. O obiektywności wiedzy decyduje to, że jest to wiedza, która nie jest własnością jednostki lecz zbiorowości. Wszelka nauka jest dziełem człowieka, a więc jest ona nie do pomyślenia bez elementu subiektywnego. Pytanie stawia zawsze człowiek i nikt nie może nam zagwarantować, że zadaliśmy właściwe pytanie. Popper podkreśla jednak znaczenie elementu obiektywnego. Co prawda opis rzeczywistości, jaki oferuje nam nauka jest częściowo dziełem człowieka, ale faktem jest, że świat jako taki nie poddaje się każdemu dowolnemu opisowi. Stale popełniamy błędy, istnieją jednak obiektywne standardy prawdziwości treści i poprawności, którym powinniśmy podporządkować nasze działanie. Naukowcy, po to by żyć dalej, pozwalają umrzeć swoim teoriom. Wierzący w te teorie — czy to zwierzę czy człowiek — ginie wraz ze swoimi fałszywymi przekonaniem.

Dziedziną zjawisk psychicznych (drugim światem), również mogą rządzić prawidłowości realizujące zasady racjonalnego krytycyzmu. Przyswajając sobie indywidualne, określone sądy, nie poprzez kojarzenie odpowiednich doznań jednostkowych, lecz przez próbne przyjmowanie sądów ogólnych, a następnie praktyczne eliminowanie (falsyfikowanie) tych „uogólnień”, które okazują się nieefektywne, możemy w *pewnym stopniu* mówić o racjonalności poznania subiektywnego.

Obiektów świata nr 2 nie możemy traktować wyłącznie jako zbioru irracjonalnych hipotez nie kwalifikujących się do „zamieszkania” w świecie wiedzy obiektywnej. Rola, jaką odgrywa świat nr 2 w procesie tworzenia obiektów świata nr 3, wydaje się być lekceważona w opracowaniach przeciwników Popperowskiej epistemologii. Tymczasem należy wskazać na wzajemne zależności i oddziaływanie pomiędzy rozwojem świata nr 2 i świata nr 3, niedopuszczalne jest zawężanie zasięgu oddziaływania obiektów tylko do wewnętrznej struktury poszczególnych światów. Pomimo mylącego tytułu, kluczowego eseju Poppera z *Objective Knowledge*, szczegółowa analiza tej pracy pozwala wyciągnąć wnioski, że twórca falsyfikacjonizmu nie pomija

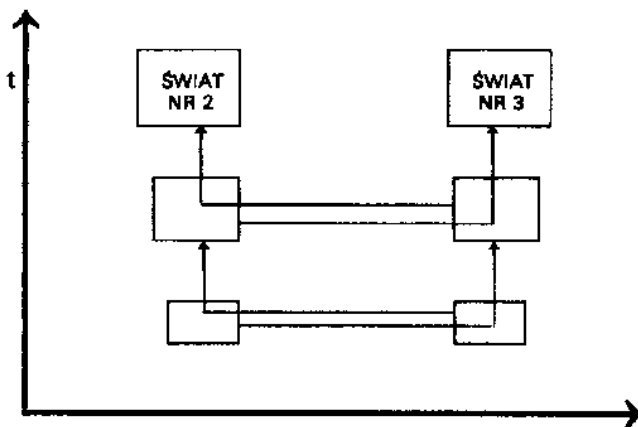
problemów związanych z rolą podmiotu poznającego w epistemologii. Za-
interesowani mogą także sięgnąć do późniejszych prac Poppera, w których
podejmuje on tematy związane z problemem psychizmu ludzkiego. Próbą
Popperowskiego filozofowania o duszy jest, zawarty w czwartym zeszytcie
„Zagadnień Filozoficznych w Nauce”, fragment pochodzący z trzeciego roz-
działu *The Self and Its Brain*.

Uzupełnieniem tego wykładu niech będą trzy tablice ukazujące rela-
cje pomiędzy Popperowskimi światami, przedstawione przez J. C. Ecclesa
w *The Human Mystery*⁹.

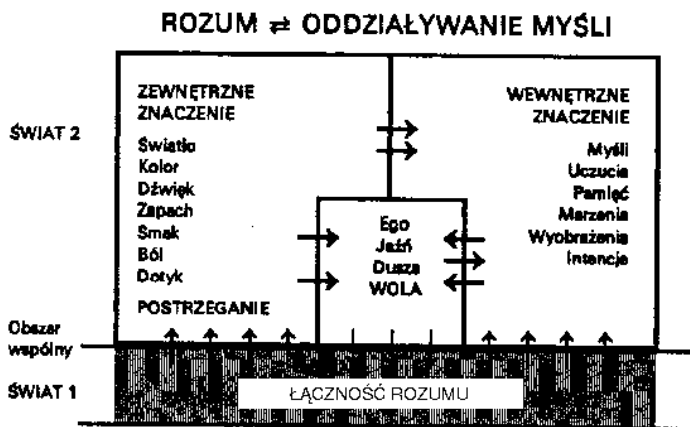

Tab. 1. Tabela reprezentująca trzy światy zdefiniowane przez Poppera.

⁹ J. C. Eccles, *The Human Mystery*, Springer International, 1979, tab. 1 s. 100, tab. 2 s. 212, tab. 3 s. 143.

Tab. 3. Schemat wzajemnego oddziaływania i rozwoju świata nr 2 i świata nr 3 w czasie pokazywanym przez strzałkę.

Tab. 2 Trzy komponenty Świata nr 2: zewnętrzne znaczenie, wewnętrzne znaczenie i ego lub jaźń.